

ŚWIATOWIT

ROCZNIK

POŚWIĘCONY ARCHEOLOGII PRZEDDZIEJOWEJ

I BADANIOM

pierwotnej kultury polskiej i słowiańskiej

WYDAWANY STARANIEM

ERAZMA MAJEWSKIEGO.

Tom I. — 1899.

(57 ilustracyi w tekście i XI tablic).

WARSZAWA.

Skład Główny w Księgarni E. Wendego i S-ki, Krak.-Przedmieście № 9.

—
1899.

ŚWIATOWIT

ANNUAL OF THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
OF THE UNIVERSITY OF WARSAW

VOL. XI–XII (LII–LIII)
(2013–2014)

FASCICLE B

PREHISTORICAL AND MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY.
ARCHAEOLOGY OF POLAND

WARSAW 2018

ŚWIATOWIT

ROCZNIK INSTYTUTU ARCHEOLOGII
UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

TOM XI–XII (LII–LIII)
(2013–2014)

FASCYKUŁ B

ARCHEOLOGIA PRADZIEJOWA
I ŚREDNIOWIECZNA.
ARCHEOLOGIA POLSKI

WARSZAWA 2018

Redaktor naczelny Wydawnictw Instytutu Archeologii UW:
Krzysztof Jakubiak

ŚWIATOWIT

ROCZNIK INSTYTUTU ARCHEOLOGII UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

Redaktor: Franciszek M. Stępniewski (f.stepniowski@uw.edu.pl)
Sekretarz redakcji: Andrzej Maciałowicz (amacialowicz@uw.edu.pl)
Współpraca redakcyjna: Ludwika Jończyk

Rada redakcyjna:
Włodzimierz Godlewski (Przewodniczący)
Elżbieta Jastrzębowska
Joanna Kalaga
Wojciech Nowakowski
Tadeusz Sarnowski
Tomasz Scholl
Karol Szymczak

All rights reserved
© 2018 Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

ISSN 0082-044X

Projekt okładki, opracowanie graficzne i skład: Jan Żabko-Potopowicz
Druk: Totem.com.pl, ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Adres redakcji: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego,
Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa

Contents

Spis treści

Fascykuł B

ARCHEOLOGIA PRADZIEJOWA I ŚREDNIOWIECZNA. ARCHEOLOGIA POLSKI

Fascicle B

PREHISTORICAL AND MEDIEVAL ARCHAEOLOGY. ARCHAEOLOGY OF POLAND

Studia i materiały

Jacek Lech

Z DZIEJÓW BADAŃ NEOLITU W POLSCE: ANNA KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA (1934–2011)	9
Anna Kulczycka-Leciejewiczowa (1934–2011): From the History of Studies on the Neolithic in Poland	51

Marta Osypińska, Joanna Piątkowska-Malecka

HODOWLA I ŁOWIECTWO WŚRÓD SPOŁECZNOŚCI ZAMIESZKUJĄCYCH WIELOKULTUROWĄ OSADĘ W BODZI (ST. 1).....	55
Breeding and Hunting among the Communities Inhabiting the Multicultural Settlement at Bodzia (Site 1)	85

Agnieszka Jarzec

MATERIAŁY KULTURY ŁUŻYCKIEJ ZE STANOWISKA 4 W MAGNUSZEWIE MAŁYM, POW. MAKOWSKI	87
Archaeological Relics of the Lusatian Culture from Site 4 in Magnuszew Mały, the Maków District	114

Przemysław Dulęba

O POŻYTKU Z KWERENDY ARCHIWALNEJ. PRZYKŁAD ODKRYĆ ZWIĄZANYCH Z KULTURĄ LATEŃSKĄ Z OBSZARU GÓRNEGO ŚLĄSKA	117
On the Benefits of Archival Research. An Example of Discoveries Related to the La Tène Culture from Upper Silesia	135

Ростислав Терпиловский, Геннадий Жаров

ДРУЖИННЫЙ МОГИЛЬНИК ПОЗДНЕГО ПРЕДРИМСКОГО ВРЕМЕНИ НА СЕЙМЕ.....	137
WARRIOR CEMETERY FROM THE LATE PRE-ROMAN PERIOD ON THE RIVER SEYM	150
Cmentarzysko wojowników z młodszego okresu przedrzymskiego nad rzeką Sejm	155

Iwona Kowalczyk-Mizerakowska

BOGATY GRÓB WOJOWNIKA Z SANDOMIERZA-KRAKÓWKI W KONTEKŚCIE ŚWIĘTOKRZYSKIEGO CENTRUM HUTNICZEGO	157
Rich Warrior's Grave from Sandomierz-Krakówka Considered in the Context of the Świętokrzyskie Metallurgic Centre	171

Agata Chilińska-Früboes

PRZEDWOJENNE ZNALEZISKA RZYMSKICH ZAPINEK KABŁĄKOWYCH DATOWANYCH NA WCZESNY OKRES WPŁYWÓW RZYMSKICH Z OBSZARU KULTURY DOLLKEIM-KOVROVO	173
Pre-war Finds of Imported Roman Bow Brooches Dated to the Early Roman Period Found at the Area of the Dollkeim-Kovrovo Culture	202

Joanna Piątkowska-Małecka, Teresa Tomek

SSAKI I PTAKI W GOSPODARCE LUDNOŚCI ZAMIESZKUJĄCEJ WCZESNOŚREDNIOWIECZNY ZESPÓŁ OSADNICZY W KULCZYNIE-KOLONII (ST. 8), POW. WŁODAWSKI	205
Mammals and Birds in the Economy of the Inhabitants of the Early Medieval Settlement Complex in Kulczyn-Kolonia (Site 8), the Włodawa District	221

Róża Paszkowska

WSTĘPNE WYNIKI ANALIZY ARCHEOZOOLOGICZNEJ ZABYTKÓW Z KOŚCI I POROŻA Z WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO RADOMIA, STANOWISKA 1 I 2	223
Preliminary Results of an Archaeozoological Analysis of Artefacts Made of Bone and Antlers from Early Medieval Radom, Sites 1 and 2.....	241

Jerzy Sikora, Piotr Kittel, Piotr Wroniecki

W POSZUKIWANIU MILENIJNEGO MIRAŻU. NOWE BADANIA GRODZISKA W ROZPRZY (POW. PIOTRKOWSKI, WOJ. ŁÓDZKIE)	243
In Search of a Millennial Mirage. New Investigation of the Stronghold in Rozprza (Piotrków District, Łódzkie Voivodeship)	269

Sławomir Wadył

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE KLAMRY HACZYKOWATE Z ZIEM PRUSKICH. KLAMRY DO PASA, BŁYSTKI CZY ZAPINKI?.....	271
Belt Buckles, Fishing Lures, or Brooches? Early Medieval Hook Buckles from Prussia	284

Andrzej Buko

NAJSTARSZA FAZA REZYDENCJI DANIELA ROMANOWICZA NA GÓRZE KATEDRALNEJ W CHEŁMIE: PYTANIA I HIPOTEZY	285
The Oldest Phase of the Daniel Romanovich's Residence on the Cathedral Hill in Chełm: Questions and Hypotheses	301

Dominik Chudzik

MUROWANA ARCHITEKTURA SAKRALNA ZIEMI HALICKIEJ OD XIII DO POCZĄTKU XIV WIEKU	303
Brick-Built Sacred Architecture in the Halych Land since the 13 th until the Early 14 th Century	325

Anna Kubica-Grygiel

PÓŹNOŚREDNIOWIECZNE SZCZĄTKI LUDZKIE ODKRYTE W OBRĘBIE KOŚCIOŁA I KLASZTORU OO. DOMINIKANÓW W KRAKOWIE.....	327
Late Medieval Human Remains Discovered within the Dominican Church and Monastery in Kraków.....	337

Wydarzenia**Monika Rekowska**

UROCZYSTOŚĆ W KOZIENICACH KU CZCI PROFESORA TOMASZA MIKOCKIEGO	341
--	-----

Kronika wykopalisk**Paweł Szymański**

CZERWONY DWÓR, ST. XXI, WOJ. WARMIŃSKO-MAZURSKIE. BADANIA W LATACH 2013–2014	349
Czerwony Dwór, Site XXI, the Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. Excavations in 2013–2014	357

Artur Brzóska, Magdalena Nowakowska

W POSZUKIWANIU ŚLADÓW WALK PARTYZANCKICH POWOJENNEGO PODZIEMIA NIEPODLEGŁOŚCIOWEGO („ŻOŁNIERZY WYKLĘTYCH”). BADANIA PODWODNE JEZIORA BROŻANE NA TERENIE PUSZCZY AUGUSTOWSKIEJ W 2013 ROKU	359
Searching for Traces of Guerrilla Warfare of the Post-War Anti-Communist Underground (‘Cursed Soldiers’). Underwater Exploration of the Brożane Lake in the Augustów Primeval Forest in 2013.....	363

Adam Cieśliński, Andrzej Kasprzak, Zbigniew Stasiak

NOWY ŁOWICZ, ST. 2, WOJ. ZACHODNIOPOMORSKIE. BADANIA W LATACH 2013–2014	365
Nowy Łowicz, Fst. 2, Woiwodschaft Westpommern. Ausgrabungen 2013–2014	371

Władysław Roszyk

PETRYKOZY, ST. 3, WOJ. MAZOWIECKIE. BADANIA W ROKU 2014.....	375
Petrykozy, Site 3, the Mazowieckie Voivodeship. Excavations in 2014	379

Karolina Blusiewicz

PUCK (DZIAŁKA NR 148/1), WOJ. POMORSKIE. BADANIA W ROKU 2014	381
Puck (Plot no. 148/1), the Pomorskie Voivodeship. Excavations in 2014	386

Michał Starski

PUCK, STARY RYNEK 13 I 14, WOJ. POMORSKIE. BADANIA W LATACH 2013–2014	389
Puck, 13 and 14 Stary Rynek Street, the Pomorskie Voivodeship. Excavations in 2013–2014	395

ANDRZEJ BUKO

NAJSTARSZA FAZA REZYDENCJI DANIELA ROMANOWICZA NA GÓRZE KATEDRALNEJ W CHELMIE: PYTANIA I HIPOTEZY

Keywords: Chełm, Cathedral Hill, residential complex, Middle Ages, Daniel Romanovich

1. Wstęp

Od ponad stu lat Góra Katedralna w Chełmie pozostaje przedmiotem zainteresowania archeologów i historyków architektury. Tutaj, w jej północnej części, na wyniesieniu określanym mianem Wysokiej Górki (Ryc. 1), odsłonięto w latach ubiegłych wielowarstwowe układy architektury monumentalnej, identyfikowanej z pozostałościami rezydencji króla Daniela Romanowicza (por. BUKO 2005; BUKO, DZIENKOWSKI, GOŁUB 2012; DZIENKOWSKI 1998). Pierwotna forma tej budowli rodzi nadal wiele pytań. Czy było to, jak sugerowano wcześniej (por. RAPPOPORT 1954; ZIN, GRABSKI 1967; GURBA, KUTYŁOWSKA 1970), założenie jednoczłonowe w typie palatium, czy też, jak to zdaje się wynikać z badań lat ostatnich (por. BUKO I IN. 2014), mamy tu do czynienia z zespołem wieloczłonowym, przebudowywanym, którego ujawnione przed ponad wiekiem relikty są murem obwodowym innych struktur architektonicznych, znajdujących się w jego obrębie?

Jeżeli podzielimy pogląd autorów starszych badań, że w odsłoniętych reliktach architektury upatrywać należy mur zewnętrzny budowli palatinalnej, to nierozstrzygniętym pozostaje pytanie o jej podziały wewnętrzne. Chodzi zwłaszcza o podział na część sakralną (kaplica pałacowa – domniemany kościół św. Jana Złotoustego) oraz świecką – czyli właściwą rezydencję książęcą. Jeżeli natomiast mamy tu do czynienia z murem obwodowym, zamykającym przestrzeń strefy rezydencjonalnej, to wewnątrz niego upatrywać należałoby dziedzińca oraz właściwych budowli świeckich i sakralnych. W związku z tymi wątpliwościami ważne jest też pytanie, czy projekt rezydencji książęcej zrealizowany został w swym pierwotnym kształcie, czy też w trakcie budowy podlegał istotnym modyfikacjom.

Wiele danych wskazuje, że na Górze Katedralnej w Chełmie mamy do czynienia raczej z tą ostatnią możliwością. Dlatego warto się zastanowić w tym miejscu, czy i w jakim stopniu możliwe jest ustalenie pierwotnego planu znajdujących się tutaj budowli, a jeżeli tak, to jaką można przypisać im funkcję. W artykule zwrócono też uwagę na pytania i wątpliwości, które zapewne towarzyszyć nadal będą w dyskusjach nad formą i najstarszymi etapami kształtowania się zespołu rezydencjonalnego na Górze Katedralnej.

Ryc. 1. Widok od zachodu na północną część Góry Katedralnej (Wysoka Górka) w Chełmie (po lewej) oraz bazylikę katedralną i dzwonicę (po prawej) (fot. A. Buko).

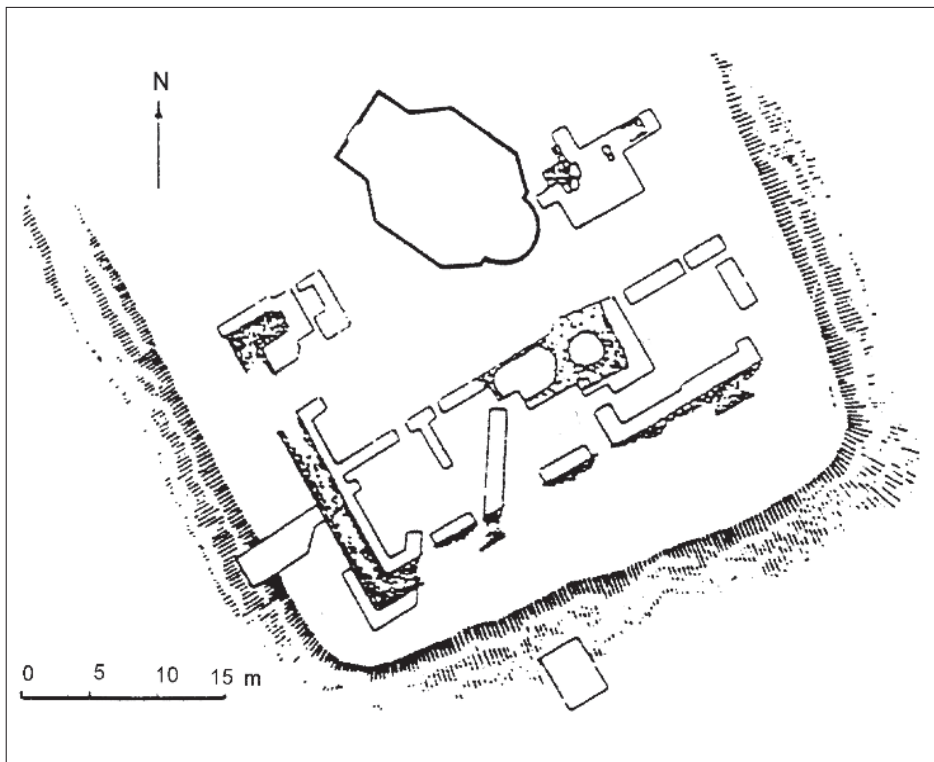
Fig. 1. View from the west on the northern part of Cathedral Hill (called 'Wysoka Górka') in Chełm (to the left) and the Cathedral Basilica with its bell tower (to the right).

2. Rezydencja książęca w świetle wyników badań lat 1910–1912

Prace terenowe badaczy rosyjskich, prowadzone w latach 1910–1912 z ramienia Carskiej Komisji Archeologicznej pod kierunkiem architekta P. Pokryszkina, doprowadziły do ujawnienia w północnej części Góry Katedralnej muru o formie prostokąta, utożsamianego z pozostałościami budowli pałacowej (por. RAPPOPORT 1954; por. też KORALLOV 1912; DĄBROWSKI 2013). Dokumentacja z tamtego okresu jest jednak niepełna, a większość pozyskanych wówczas materiałów w niejasnych okolicznościach zaginęła. Stąd publikacja P. Rappoport, mająca na celu udostępnienie wyników badań P. Pokryszkina, opiera się w znacznym stopniu na zachowanych w Archiwum Instytutu Historii Kultury Materialnej Rosyjskiej Akademii Nauk notatkach i materiałach dokumentacyjnych. Obraz najstarszej fazy budowli, wylaniający się z tych notatek, jest pełen luk. Jego elementem składowym miałby być zarys muru palatium, którego trzy ściany odsłonięto w trakcie badań (Ryc. 2). Przyczyny, dlaczego w trakcie badań nie odsłonięto zarysu ściany wschodniej budowli, pozostają nieznane, co więcej, nie budziły zainteresowania autora cytowanego artykułu.

Najwięcej uwagi Rappoportu przyciągał mur pałacowy, odsłonięty na obwodzie sięgającym ok. 57 m. Zwraca on uwagę na jego sięgającą 2 m szerokość, starannie dobrany materiał budowlany, w tym występowanie zielonych obrobionych bloków surowca w narożnikach budowli oraz prostokątne gniazda pozostałe po rusztowaniach. Odnótował

też, że mury od strony wewnętrznej mogły być otynkowane lub pobielone. Zarejestrowano znaczne różnice posadowienia muru budowli pomiędzy częścią zewnętrzną (na skarpie) i wewnętrzną. To spowodowało, że mur od strony zewnętrznej osiągnął wysokość ponad 3 m, podczas gdy od wewnątrz – nieco powyżej 1 m. Interesująca obserwacja dotyczy pozostałości enigmatycznych posadzek zewnętrznych muru, o których napisano jedynie, że są wykonane „z białego i zielonego kamienia”. Wreszcie zwraca się uwagę na zagadkową budowlę posadowioną wewnątrz opisywanego muru, sięgającą do głębokości 4 m od powierzchni terenu i średnicy wnętrza 2 m, którą zinterpretowano jako pozostałości wieży. Przylegać miało do niej silnie zniszczone wydłużone pomieszczenie, w którym znajdowano również elementy wystroju architektonicznego, wykonane z zielonego kamienia. Wreszcie, w artykule wspomina się o trzeciej budowli, znajdującej się tuż obok muru XIX-wiecznej cerkwi, która jednak nie została wówczas rozpoznana. Odnótowano także ponad 1,5-metrową warstwę gruzu budowlanego. Zdaniem Rappoport (1954), owo gruzowisko zdaje się być śladem jakichś starszych budowli, zniszczonych w trakcie budowy muru pałacowego. Precyzyjne ustalenia w tym względzie okazały się wszakże niemożliwe, z uwagi na to, że Pokryszkin nie zostawił żadnych danych dotyczących stratygrafii dokonanych wówczas odkryć. W artykule odnotowano niewielką liczbę znalezisk użytkowych, a zarazem nadzwyczaj dużą liczbę (około 100) wykonanych z glaukonitytu detali wystroju architektonicznego, w postaci fragmentów baz, archiwolt, elementów portali i innych (RAPPOPORT 1954: 315).

Ryc. 2. Szkic sytuacyjny odkryć z badań P. Pokryszkina (wg RAPPOPORT 1954).

Fig. 2. Situation plan of the excavations of P. Pokryshkin.

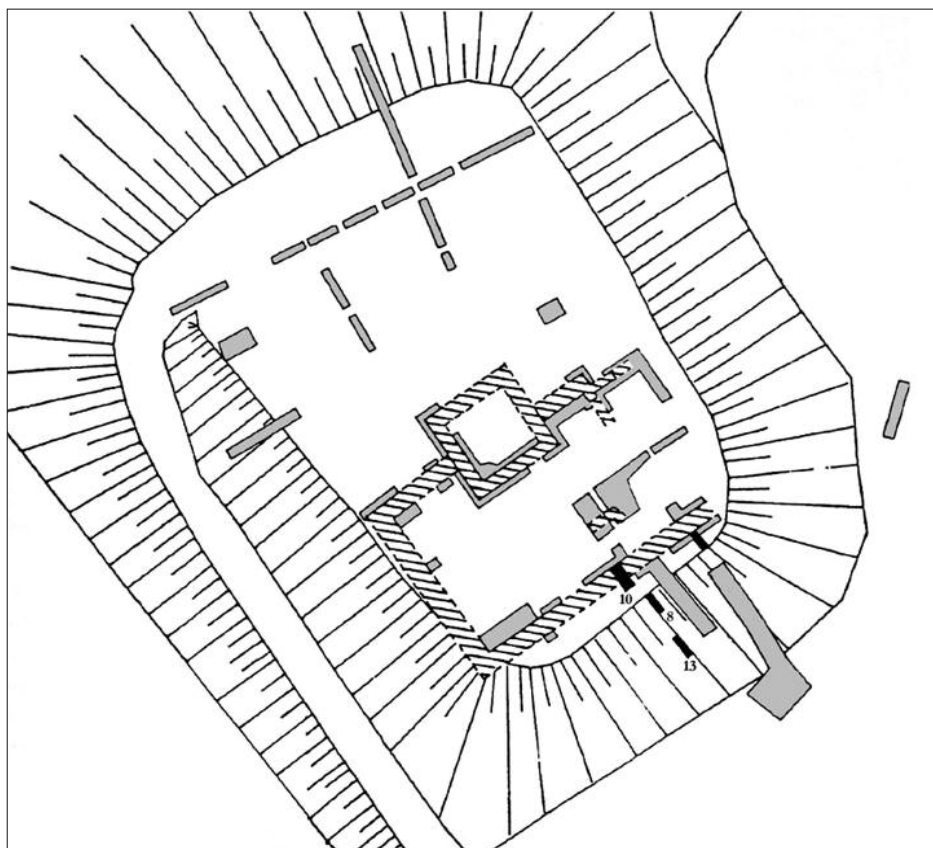
W świetle przedstawionych wyżej wyników badań obraz najstarszej rezydencji jawi się niezbyt wyraźnie. Z jednej bowiem strony pisze się o budowlu pałacowej, której szkic zamieszczono w cytowanym artykule (Ryc. 2), z drugiej zaś wskazuje się na obecność w jej obrębie kamiennej wieży (?) i wydłużonego pomieszczenia, których relacje (chronologiczne, funkcjonalne) w stosunku do budowlu czworokątnej nie zostały określone. Zwraca się też uwagę, że budowle usytuowane wewnątrz muru obwodowego wykonano w sposób niedbały (RAPPOPORT 1954: 320). Natomiast znaczna ilość gruzu budowlanego może być, zdaniem Rappoport, świadectwem obecności starszej budowlu, powstałej jeszcze przed pojawieniem się założenia monumentalnego o formie prostokąta. Pytania, jaki miała ona charakter, kiedy i dla kogo ją wybudowano, autor ten pozostawia bez odpowiedzi.

3. Palatium i prostokątna wieża: wyniki badań z lat 60. XX w.

Po raz drugi podjęto badania na Wysokiej Górze w latach 60. XX w. z inicjatywy krakowskich architektów, pod kierunkiem Wiktora Zina. Potwierdzono wówczas obecność w północnej części Wzgórza Katedralnego „kamiennej budowlu wykonanej w romańskiej technice ciosowej”, identyfikowanej z pozostałościami palatium (ZIN, GRABSKI 1967: 727). Po stronie wschodniej budowlu udokumentowano występowanie elementów architektonicz-

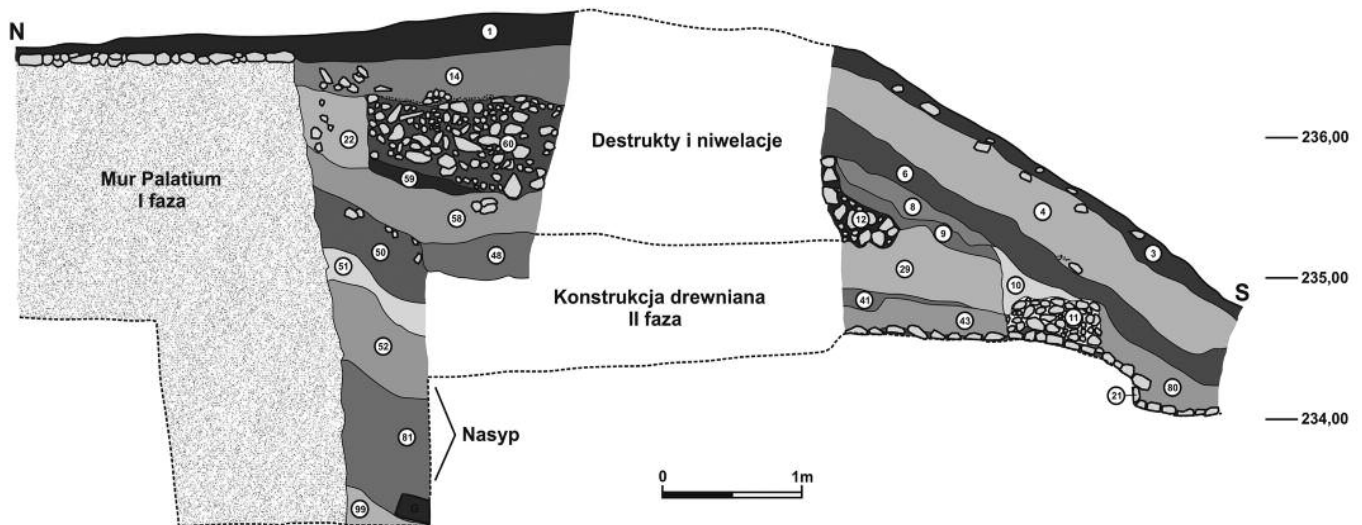
nych (pilastry, filar) oraz obecność kilku poziomów zagadkowych posadzek. Wymiary odsłoniętego wówczas obiektu prostokątnego (Ryc. 3) określono na 22×38 m. W tym przypadku nie wzbudziło zainteresowania badaczy występowanie w obrębie budowlu prostokątnej olbrzymich ilości gruzu budowlanego, o którym wspomina Rappoport (por. wyżej). Podobnie jak w przypadku badań opisywanych wyżej, brak też pytań o przyczyny nieobecności ściany wschodniej budowlu oraz dotyczących podziałów wewnętrznych domniemanego palatium.

W omawianym artykule pojawiają się natomiast nowe wątki. Zdaniem badaczy krakowskich budowlu pałacowa (nawiązując w tym miejscu do przypuszczeń wynikających z badań wcześniejszych) stoi na zniszczonych elementach starszego grodu. Nowym elementem okazało się zidentyfikowanie w centralnej części wzgórza kwadratowej budowlu kamiennej, określonej mianem donżonu i datowanej na XIV–XV w. Natomiast stwierdzeniem, które pojawiało się już w pracach badaczy rosyjskich, jest wzmianka o obecności wewnątrz obwodu murów enigmatycznych „prymitywnych murów starszych od XIII-wiecznego palatium”. Relikty te, których bliżej nie opisano, wydatowano na okres XI–XII w. Nie podjęto jednak próby interpretacji tych murów, nie wskazano też kiedy i z czyjej inicjatywy je wzniesiono (por. ZIN, GRABSKI 1967: 728). W przeciwieństwie do obserwacji Rappoport, W. Zin odnotował bardzo dużą liczbę znajdowanych w trakcie badań zabytków ruchomych, w tym ceramiki.

Ryc. 3. Szkic sytuacyjny odkryć z badań w latach 60. XX w. Kolorem czarnym zaznaczono wykopy na skarpie południowej badane w 2001 r. (wg GURBA, KUTYŁOWSKA 1970, uzupełnione przez T. Dzieńkowskiego).

Fig. 3. Situation plan of the excavations in the 1960s. The trenches on the southern slope investigated in 2001 marked in black.

Ryc. 4. Stratygrafia skarpy południowej Wysokiej Górki (badania w 2001 r.) (oprac. T. Dziękowski).

Fig. 4. Stratigraphy of the southern slope of Wysoka Górka (excavated in 2001).

Kolejny artykuł, z 1970 r., autorstwa J. Gurby i I. Kutylowskiej (1970), zasadniczo nie wnosi nowych elementów do omawianych zagadnień, ponieważ jest omówieniem wyników badań ww. autorów, zwłaszcza zespołu kierowanego przez W. Zina. Dodatkowo zawarto w nim garść informacji o znajdowanej w trakcie prac ceramice, zwłaszcza o wyrobach angobowanych.

Obraz najstarszej rezydencji, jaki wylania się z badań lat 60. XX w., podobnie jak uprzednio, trudno uznać za spójny i kompletny. Z jednej strony pisze się o budowni prostokątnej, wykonanej z białych i zielonych ciosów kamiennych oraz o znajdowanych licznie detalach architektonicznych, z drugiej zaś brak danych na temat jej podziałów wewnętrznych. W przypadku wszystkich publikacji podkreśla się obecność w obrębie murów czworobocznej budowli zagadkowych reliktyw starszej (?) architektury, datowanej wstępnie przez W. Zina na okres XI–XII w. Nie sprecyzowano jednak, co to są za mury, na jakiej podstawie je wydатовano i jak się one mają do wcześniejszych odkryć. Co ciekawe, na szkicach P. Pokryszkina (Ryc. 2) i W. Zina (Ryc. 3) przebieg tego samego (?) muru jest inaczej przedstawiony. W przypadku wyników badań publikowanych przez P. Rappoport (1954) świadectwem wcześniejszych budowli są zgromadzone na placu budowy warstwy gruzu budowlanego. Z kolei badacze krakowscy piszą o posadowieniu budowli na domniemanym starszym grodzie, którego pozostałości przykrywa mur palatium. W obydwu przypadkach zastanawia milczenie na temat przyczyn braku zamknięcia muru rezydencji po stronie wschodniej. Jedynym

pewnym elementem dla dalszych badań pozostaje zidentyfikowany przez obydwie ekipy badawcze mur obwodowy budowli, wykonany z regularnych białych i zielonych ciosów kamiennych, którego analizie autorzy omawianych prac poświęcili najwięcej zainteresowania.

4. Prace weryfikacyjne w rejonie południowej skarpy Wysokiej Górki (badania w 2001 roku)

Latem 2001 r. podjęto prace weryfikacyjne po południowej stronie Wysokiej Górki (por. DZIĘKOWSKI 2002: 78n.; BUKO 2002). Wykop, w którym odsłonięto mur palatium, usytuowano na osi wzgórza, tuż przy południowej krawędzi skarpy (Ryc. 3; wykop 10). Objął on częściowo zewnętrzną część dobrze zachowanego muru pałacowego, którego stopa sięga głębokości niemal 4 m od aktualnej powierzchni terenu (Ryc. 3; wykopy 10, 8, 13). Ustalono, że szerokość korony muru na eksplorowanym odcinku wynosi 2,20 m. Od strony zewnętrznej najniższa część muru zachowana jest do wysokości około 1,5 m i lekko odchylna od pionu do wewnątrz – przez co nabiera on charakteru przypory (Ryc. 4)¹. Poniżej, na skarpie południowej, zachowały się dwa poziome kamienne stopnie o długości około 180 cm każdy, uformowane na stoku wzgórza (Ryc. 5). W ten sposób powstała charakterystyczna schodkowa struktura skarpy, obudowana na dole, na krawędzi fosy, „opaską” z opoki kredowej. Nie potwierdzono tezy, jakoby mur pałacowy posadowiony został na elementach kon-

¹ Por. podobne obserwacje zamieszczone w pracy Rappoport (1954: ryc. 5).

Ryc. 5. Wykop 8 (badania w 2001 r.): kamienne tarasy na skarpie południowej Wysokiej Górki. Widok od północy (fot. A. Buko).

Fig. 5. Trench 8 (excavated in 2001): stone terraces on the southern slope of Wysoka Górka. View from the north.

strukcyjnych zniszczonego wału. W trakcie badań uchwyciono natomiast dwie wyraźne fazy (lub etapy konstrukcyjne) budowli. W przypadku pierwszej z nich poziom użytkowania terenu znajdował się na wysokości stopy fundamentowej muru. Tutaj bowiem znajdowano leżące luzem materiały budowlane, w tym detale architektoniczne, wykorzystane w trakcie wznoszenia budowli. Niemniej ta część lica zewnętrznego muru, z nieznanых powodów, obudowana została schodkową skarpią. Wykonano ją z rumoszu z opoki kredowej, destruktywów budowlanych i elementów konstrukcji drewnianych (Ryc. 4, 5).

Badania z roku 2001 dostarczyły nowych danych dla omawianego zagadnienia. Mur obwodowy budowli pałacowej jest jednolity konstrukcyjnie. Nie bardzo było jednak wiadomo, czy „schodkowy” sposób zabezpieczenia skarpy był zaplanowany od początku, czy też wzmocnienie skarpy wymusiły inne okoliczności podczas wznoszenia budowli. Fakt znajdowania zalegających luźno detali architektonicznych tuż obok stopy fundamentowej muru sugerował, że skarpa południowa została obudowana w trakcie wznoszenia lub tuż po wybudowaniu muru obwodowego (por. BUKO 2002).

5. Najstarsza faza rezydencji w świetle wyników najnowszych badań (2010–2012)

W roku 2010 zainicjowano kolejny etap badań, tym razem realizowanych w ramach interdyscyplinarnego projektu badawczego, zatytułowanego „Zespół rezydencjonalno-sakralny na Górze Katedralnej w Chełmie”². Podobnie jak przed laty, kluczowym zadaniem pozostawało rozpoznanie formy zespołu rezydencjonalnego, którego powstanie łączone jest z działalnością na terenie Chełma księcia włodzimiersko-halińskiego Daniela Romanowicza.

Podstawowym celem, jaki stawiał sobie zespół realizujący badania po południowej stronie kulminacji Wysokiej Górki (Ryc. 6), było zidentyfikowanie elementów architektonicznych, które odnieść można do najstarszej fazy zabudowy wzgórza. Ustalono, że warunkiem podjęcia prac budowlanych na tym terenie było wyrównanie powierzchni i stabilizacja krawędzi wzgórza, które było wówczas zdecydowanie niższe i lekko nachylone w kierunku wschodnim. Świadczeniami tych prac jest widoczna po stronie wewnętrznej muru obwodowego (budowla A1) sekwencja naprzemianległych warstw żwiru i opoki kredowej, zidentyfikowanych na południowej skarpie, w wykopie 17

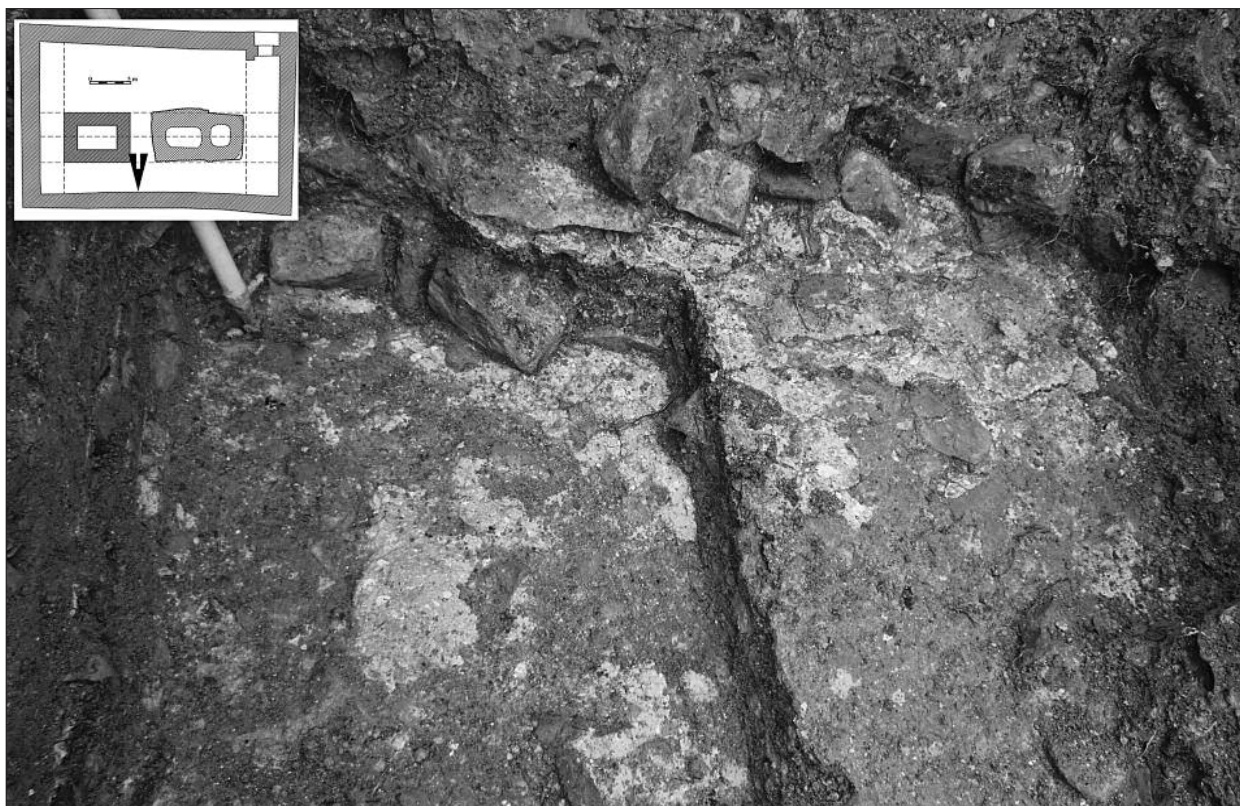

Ryc. 6. Kulminacja Wysokiej Górki w trakcie badań w 2012 r. Widok z góry (fot. M. Bogacki). Po stronie północnej kulminacji wykop 38, w którym następnego roku odsłonięto nieznane relikty monumentalnej budowli kamienno-ceglanej (oprac. T. Dzieńkowski)

Fig. 6. Summit of Wysoka Górka during the excavations in 2012. View from above (photo by M. Bogacki). On the northern side of the summit – trench 38 where during the next season previously unknown relics of a monumental building of stone and brick were unearthed.

² Program przygotowany w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN, finansowany jest przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, realizowany we współpracy z Instytutem Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, przy współudziale studentów IA

UW, badaczy z innych ośrodków akademickich kraju (Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy i Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie), a także z Ukrainy, Włoch i Hiszpanii.

Ryc. 7. Wykop 17: sekwencje warstw kredy i żwiru, zadokumentowane poniżej stopy fundamentowej muru obwodowego południowego – świadectwa stabilizacji skarpy południowej. Widok od strony lica wewnętrznego muru (fot. A. Buko).

Fig. 7. Trench 17: sequences of chalk and gravel layers, documented beneath the foundation heel of the southern circumferential wall – evidence of reinforcement of the southern slope. View from the inner face of the wall.

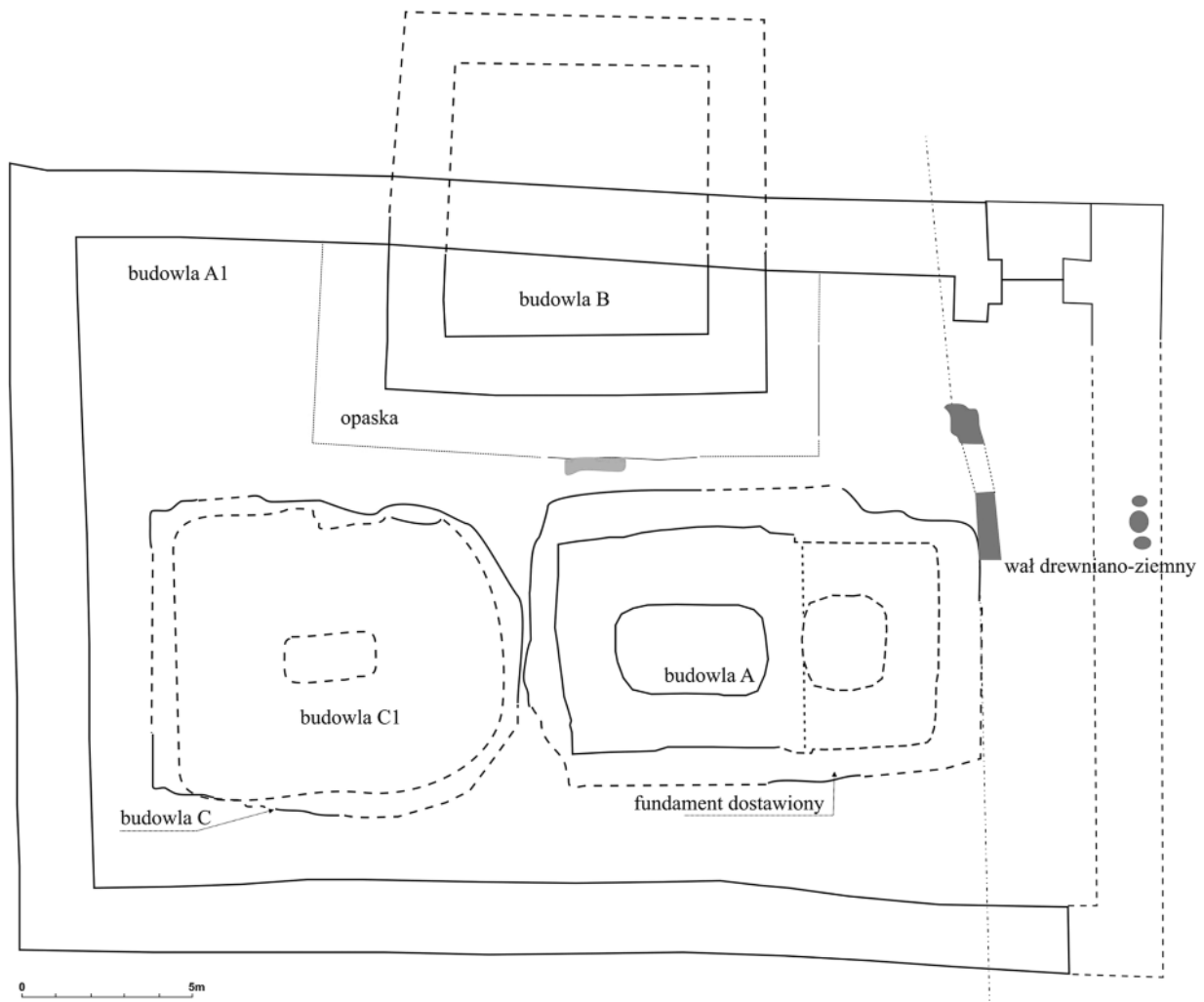
(Ryc. 7). Uzyskano w ten sposób solidną podstawę dla posadowienia w tym miejscu muru obwodowego. Zastosowanie tej techniki oznaczać może, że wielkość kulminacji, na której rozpoczęto budowę, była zbyt mała, aby można było pomieścić zaprojektowaną wówczas inwestycję. Na tak przygotowanym podłożu posadowiono partie fundamentowe i dolne partie murów obwodowych (część zewnętrzna) do wysokości 1–1,3 m. Ustalono, że mur obwodowy ma wymiary 22,5×33 m; w jego obrębie znalazła się więc przestrzeń 555 m² (Ryc. 8). Dane te różnią się zatem nieco (in plus) w stosunku do wyliczeń autorów wcześniejszych badań. Natomiast szerokość murów fazy I określono na 2 m. Mur wzniesiono z ciosów glaukonitytowych w technice *opus emplectum* (por. DZIENKOWSKI, GOŁUB, PETRYK 2013; RODZIŃSKA-CHORAŹY 2013).

Z tą samą fazą związane są pozostałości monumentalnej bramy, z wjazdem utwardzonym płaskimi kamieniami zalanymi zaprawą i dwiema lizenami opinającymi wewnętrzne mury bramy w jej środkowej części (Ryc. 9).

Z najstarszą fazą budowlaną związany jest poziom zidentyfikowany wewnątrz muru obwodowego. Wyznacza go warstwa zielonego piasku glaukonityowego (j.s. 207), sypanego na warstwie kruszywa z opoki kredowej. Poziom ten zidentyfikowano w większości eksplorowanych wykopów w obrębie muru obwodowego (Ryc. 9). Uwagę zwraca niemal idealny układ horyzontalny warstwy i jej obecność

w większości wykopów usytuowanych w obrębie muru obwodowego, z którym warstwa ta jest związana. Jest też raczej pewne, że stratygraficznie jest ona późniejsza względem muru, zatem powstała po jego wybudowaniu (Ryc. 9–11).

Nierozwiązanym problemem pozostaje funkcja tej warstwy. W wariacie pierwszym przyjąć można, że mamy do czynienia z warstwą wyrównawczą przygotowaną pod posadzkę wewnątrz prostokątnej budowli. Posadzkę taką stanowić mogły wykonywane z różnych materiałów – łupku, piaskowca i ceramiki – płytki znajdowane w trakcie badań archeologicznych. Problem polega wszakże na tym, że poza wykopem 31, gdzie kilka takich płytek z łupku wystąpiło na poziomie omawianej warstwy (Ryc. 12), w innych miejscach znalezisk tego rodzaju *in situ* nie odnotowano. Zastanawiać musi też ich nikła liczba w warstwach gruzowiska (destrukcji) powyżej omawianego poziomu. Jeżeli omawiana warstwa stanowiła podkład pod posadzkę wewnątrz budowli, to nie bardzo wiadomo, co się stało z właściwą posadzką, której oryginalnej nawierzchni, poza niewielkimi fragmentami (np. w części bramnej), w zasadzie brak. Czy wówczas jeszcze jej nie ułożono, czy też została usunięta po zniszczeniu budowli? Można co prawda sądzić, że do wyłożenia powierzchni wewnątrz muru obwodowego płytkami nie doszło wskutek przerwania budowy (por. niżej), ale nie wyjaśnia to tak małej liczby znalezisk na placu budowy.

Ryc. 8. Plan sytuacyjny odkryć na Wysokiej Górcie w Chełmie (oprac. T. Dzieńkowski i V. Petryk).

Fig. 8. Situational plan of the excavations at Wysoka Górka in Chełm.

Jeżeli z kolei przyjąć, że był to poziom dziedzińca pomiędzy znajdującymi się w obrębie murów budowlami, to nie bardzo wiadomo, dlaczego brak na jej powierzchni śladów użytkowania (zabrudzenia), tym bardziej, że chodzi, jak już wspomniano, o cienką (1–3 cm) warstwę podsypki wykonanej z piasku. To bezpośrednio na niej zalegają tony gruzów budowlanych. Bardziej prawdopodobną wydaje się zatem teza, że w tym przypadku mamy do czynienia z dopiero projektowanym poziomem użytkowym.

Trzecim elementem, który z dużym stopniem prawdopodobieństwa odnieść można do najstarszej fazy założenia, są znajdowane licznie, zarówno w trakcie starszych, jak i nowszych badań, detale architektoniczne pochodzące z nieznaney, monumentalnej budowli. Ilości tych znalezisk są imponujące. Z badań P. Pokryszkina detali tych, jak podaje P. Rappoport (1954), znaleziono około setki; kolejnych kilkadziesiąt pochodzi z naszych badań. Wiele z nich reprezentuje wysoki poziom artystyczny. Rozpoznać można tu elementy portalowe, pochodzące z archiwolt, podstawy filarów i wiele innych. Ich znaczące ilości zidentyfikowano w trakcie badań z lat 2010–2012 (Ryc. 13, 14). Nie

wiemy, czy pochodzą one z budowli świeckiej (rezydencji), czy też wymienianej w źródłach pisanych kaplicy pałacowej – cerkwi p.w. św. Jana Złotoustego.

Powstaje w tym miejscu kolejne pytanie: czy tak znacząca ich liczba i miejsce występowania (głównie destrukty powyżej poziomu zielonej warstwy glaukonitytowej) oznaczają, że pochodzą one z już wybudowanej, a następnie zniszczonej budowli, czy może są świadectwem zgromadzonego materiału budowlanego, który z powodu bliżej nieznanых wydarzeń nie został wykorzystany do celów konstrukcyjnych?

Pytań tych nie rozstrzygniemy w tym miejscu, ponieważ z fazy I brak jest warstw związanych z użytkowaniem terenu. Być może funkcję taką pełniła omawiana wyżej warstwa wyrównawcza zielonego glaukonitytu, zidentyfikowana w obwodzie murów. Niemniej i ona w obecnej formie przypomina raczej niezrealizowany poziom użytkowy, na który „zwały się” w wielkiej masie destrukty budowli (Ryc. 11). Sporadycznie występujące w warstwach destrukcyjnych znaleziska ceramiki wskazują, że chronologię tej warstwy odnieść można do czasów danielowskich.

Ryc. 9. Wykop 23: brama wjazdowa na teren rezydencji. Widok od południowego zachodu (fot. A. Buko)

Fig. 9. Trench 23: entrance gate to the residence. View from the south-west.

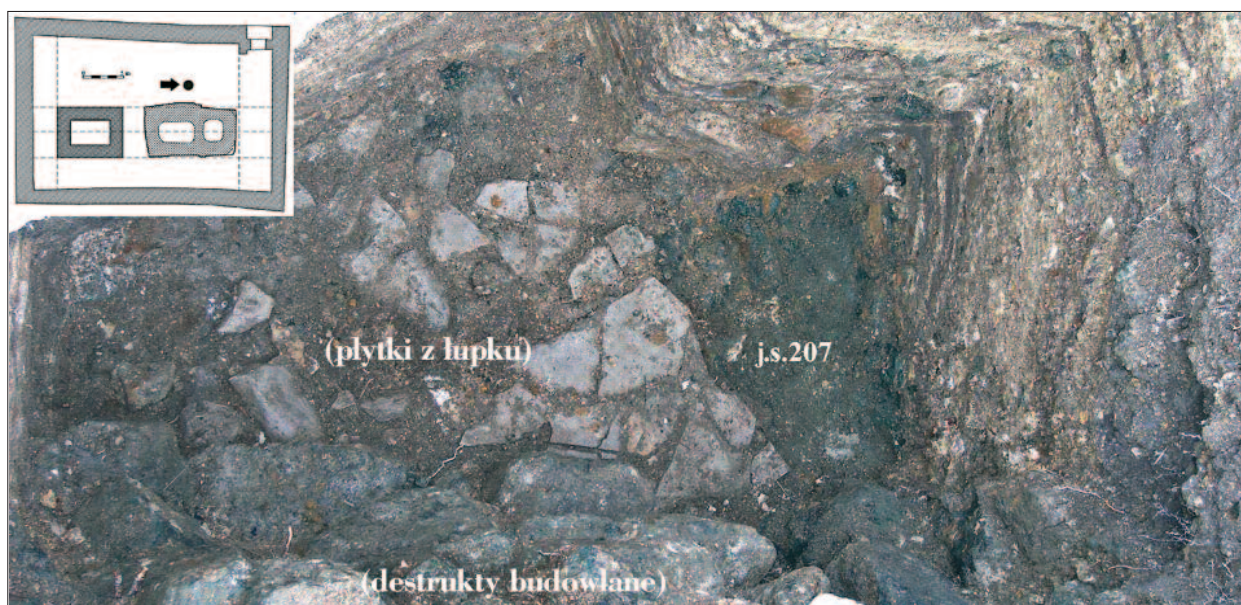
Ryc. 10. Wykop 38B: lico wewnętrzne muru obwodowego zachodniego oraz warstwa wyrównawcza zielonego glaukonitytu (j.s. 207); powyżej widoczne destrukty budowlane. Widok od wschodu (fot. A. Buko).

Fig. 10. Trench 38B: inner face of the western circumferential wall and a levelling layer of green glauconite (stratigraphic unit 207); construction rubble visible above. View from the east.

Ryc. 11. Wykop 23: widok na część wewnętrzną rezydencji w kierunku zachodnim; poziom użytkowy fazy I (j.s. 207) i destrukty budowlane, powyżej warstwa zielonego glaukonitytu i zalegające bezpośrednio powyżej destrukty. W głębi – budowla B (kamienna wieża) wzniesiona na warstwie destruktyw (fot. A. Buko).

Fig. 11. Trench 23: view on the inner side of the residence towards the west; exploitation level of phase I (stratigraphic unit 207) and construction rubble, a layer of green glauconite above and construction rubble directly over it. Further away – structure B (stone tower) erected upon the layer of rubble.

Ryc. 12. Wykop 31: poziom z płytkami z łupku zalegającymi na warstwie zielonego glaukonitytu (j.s. 207) (fot. A. Buko).

Fig. 12. Trench 31: a level with slate tiles deposited on the layer of green glauconite (stratigraphic unit 207).

Nie zidentyfikowano też śladów wielkiego pożaru, na miarę opisywanego w kontekście roku 1256 w kronice halicko-wołyńskiej, a głązy nie noszą śladów okopcenia. Zatem powstanie tej warstwy odnieść należałoby do okresu wcześniejszego.

6. Palatium czy mur obwodowy?

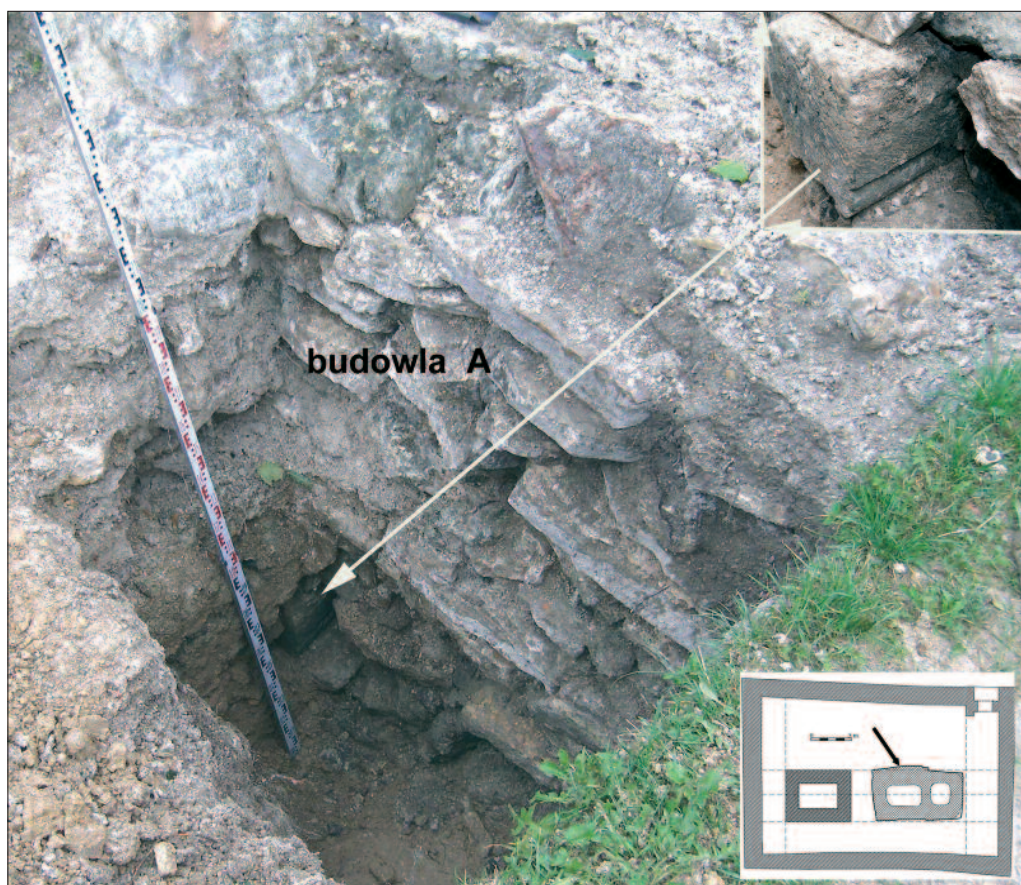
Opisywany wyżej mur prostokątny, tzw. budowla A1 (Ryc. 2, 3, 8), identyfikowany jest w literaturze przedmiotu z palatium, siedzibą księcia. W takim rozumieniu winna to być budowla zadaszona drewnianym dachem dwuspadowym. Ze względu na dużą rozpiętość budowli (22,5 i 33 m) powinny w jej wnętrzu występować reliktory słupów drewnianych, bądź filarów kamiennych. Niestety, w trakcie badań nie natrafiono na ich pozostałości, choć w badanych wykopach wskazać można miejsca, w których winny się one zachować. Jeżeli ich brak, oznaczać to może, że mur obwodowy w postaci, w jakiej go odsłonięto, nie mógł funkcjonować samodzielnie. Przykrycie tak wielkiej powierzchni bezfilarowym sklepieniem wydaje się bowiem mało prawdopodobne. Co więcej, materiał budowlany użyty do budowy muru, w postaci bloków glaukonitytowych oraz opoki kredowej, ma stopień twardości określany mianem niskiego (por. DOBROWOLSKI 2013). Powstaje uzasadnione pytanie, czy mur nośny z takiego surowca byłby w stanie udźwignąć konstrukcję całego założenia rezydencjonalnego?

Jeżeli zatem nie jest to mur palatium, to należy przyrzeć się reliktom budowli zidentyfikowanych we wnętrzu muru obwodowego. W świetle dostępnych danych przyjąć można, że wznoszono je wraz z murem obwodowym. Warto więc przywołać w tym miejscu hipotezę sformułowaną przez T. Rodzińską-Chorążę (2013), zgodnie z którą w spągu fundamentów budowli C i budowli A tkwią pozostałości pierwotnego założenia – zapewne wieży mieszkalno-obronnej oraz cerkwi św. Jana Złotoustego. Na obraz pierwotnej rezydencji składałyby się w tym rozumieniu mur obwodowy z bramą oraz usytuowane na dziedzińcu dwie budowle, z których jedna (C) być może była wieżą mieszkalno-obronną, zaś druga (A) – o planie zarysującym niemierny prostokąt – budowlą sakralną (Ryc. 8). Obie wydają się być umieszczone pośrodku dziedzińca na jednej osi. Autorka ta uznaje zarazem, że budowla sakralna składała się z dwóch części: nawy oraz prezbiterium, była zatem dwudzielna, podobnie jak reliktory budowli A.

W poszukiwaniu analogii do omawianego budynku zwracano uwagę, że najbardziej odpowiadająca mu planem i chronologią wydaje się być najstarsza faza kościołka w Spasie-Podgórzu, datowana na 2. połowę XIII w. (por. RUDNIK 1997). Cerkiew w Spasie byłaby, w myśl tej koncepcji, współczesna odbudowanej po roku 1256 cerkwi św. Jana, czyli budowli A. Spośród cerkwi w Haliczu jedynie cerkiew Zwiastowania, nieco większa i z wyodrębnionym wyraźnie przęsłem prezbiterialnym, przypomina nieco układ budowli chełmskiej i spaskiej.

Ryc. 13. Wykop 17: detal architektoniczny wykonany z zielonego glaukonitytu, tkwiący w części fundamentowej muru budowli A (fot. T. Dzieńkowski).

Fig. 13. Trench 17: an architectural detail made of green glauconitite, embedded in the foundations of the wall of the building A.

Pogląd ten jest godny uwagi zważywszy, że jak już wspomniano, w przypadku muru obwodowego (A1) nie natrafiono na ślady podziałów wewnętrznych. Ale przyjmując go, nie unikniemy kilku istotnych pytań i wątpliwości. Przede wszystkim rzuca się w oczy, że warsztat wykorzystany do budowy muru obwodowego rezydencji (materiał budowlany, sposób wznoszenia konstrukcji) zdecydowanie odbiega jakościowo od tego, co łączyć można z budowlami A1 i C1. O ile w pierwszym przypadku mamy do czynienia z obrobionymi prostokątnymi ciosami opoki kredowej i zielonego glaukonitytu, tworzącymi wyraziste i równe lico zewnętrzne (Ryc. 9), o tyle mur hipotetycznych budowli fazy I jest inny pod względem formy i proporcji materiału budowlanego, czy sposobu wznoszenia murów. Uwagę zwraca też mniej staranne lico zewnętrzne tych budowli (Ryc. 13). Na te różnice w technice wykonania murów zwrócili uwagę już wcześniej zarówno P. Rappoport, jak i W. Zin (por. wyżej). Co więcej, w murze budowli A widoczne są tkwiące detale architektoniczne z zielonego glaukonitytu, pochodzące z jakiejś starszej budowli (?) (Ryc. 13); wiele kolejnych zalega w opisywanym wyżej wypełniku destruktyw budowlanych. Jest też problem stratygraficzny. Co prawda fundamenty budowli A i C zalegają mniej więcej na tym samym poziomie co mur obwodowy, ale w trakcie badań nie uchwyciono

wyraźnych styków budowli A z warstwami zewnętrznymi, a zwłaszcza ze wspomnianą warstwą zielonego glaukonitytu (j.s. 207). Nie ulega też wątpliwości, że plan tej budowli, w przeciwieństwie do murów obwodowych, jest nadspodziewanie słabo czytelny, bądź wręcz niezrozumiały (dotyczy to zwłaszcza części wschodniej). Dla tak zaprojektowanej fazy I zespołu rezydencjonalnego brak jest też poziomu użytkowego wewnątrz muru obwodowego budowli. Nie mógł to być raczej poziom warstwy glaukonitowego piasku (j.s. 207).

Nie mniejsze problemy badawcze dotyczą budowli oznaczonej symbolem C1 (dolna partia budowli C), określanej mianem wieży, o wymiarach ca 10×10 m, rozpoznanej powierzchniowo, a do spągu jedynie punktowo w wykopie 33A (Ryc. 8). Jest ona posadowiona na głębokościach zbliżonych do murów obwodowych i budowli A oraz usytuowana w jednej z nią linii. Ma też dwufazowy układ, ponieważ jej część górna, choć wykonana z tego samego surowca, jest młodsza stratygraficznie. Jednocześnie obserwujemy tu istotne różnice w rodzajach użytego surowca (piaskowiec), brak zaprawy wapiennej, ślady pożaru, a w dolnej partii, na licu muru tkwiący kawałek cegły, której brak z kolei w murze obwodowym. Dlatego możliwość identyfikacji tej budowli jako użytkowanej już w fazie I stoi pod znakiem zapytania.

Ryc. 14. Wykop 31: wycinek warstwy z destrukcjami budowlanymi, wśród których widoczne są elementy wystroju architektonicznego z zielonego glaukonitytu (fot. A. Buko).

Fig. 14. Trench 31: a section of the layer with construction rubble with visible pieces of architectural details made of green glauconite.

Ryc. 15. Wykop 23: świadectwa katastrofy budowlanej? Relikty silnie zniszczonego muru obwodowego wschodniego, odsłonięte poniżej poziomu użytkowego fazy I (j.s. 207). Wyżej: szczątkowo zachowana prawa część modułu bramnego (fot. A. Buko).

Fig. 15. Trench 23: evidence of a building collapse? Relics of the heavily-damaged eastern circumferential wall unearthed beneath the exploitation level of phase I (stratigraphic unit 207). Above: partially-preserved right part of the gate module.

7. Efekt katastrofy budowlanej?

Opisane wyżej, nie zawsze dające się powiązać w logiczną całość obserwacje, skłaniają do poszukiwania innych możliwości wytłumaczenia odkryć na Górze Katedralnej w Chełmie. Punktem wyjścia mogą być tu obserwacje poczynione już w odległej przeszłości przez Rappoporta, o zastanawiającej ilości gruzu budowlanego zalegającego wewnątrz i na zewnątrz budowli prostokątnej, w tym elementów wystroju architektonicznego z jakiejś wcześniejszej budowli. Ich obecność w tym miejscu nasuwa pytanie, czy na etapie wznoszenia budowli pałacowej nie miała miejsca katastrofa budowlana, która wymusiła na budowniczych odstępianie od zaplanowanej pierwotnie, monumentalnej formy rezydencji?

Przypuszczenie takie wydaje się prawdopodobne. Na całej powierzchni, wewnątrz muru obwodowego, powyżej warstwy zielonego glaukonitytu (nieukończonych posadzek?, poziomu użytkowego wewnątrz prostokątnej budowli?) zalega bowiem znacznej miąższości warstwa destruktyw

budowlanych (Ryc. 11). Oznacza to, że warstwa zielonego glaukonitytu (j.s. 207) zalegająca poniżej wyznacza etap budowlany nie tyle zakończony, co przerwany wskutek niespodziewanych wydarzeń. Nie mógł to być pożar, ponieważ brak jego wyraźnych śladów na tym poziomie. Jeżeli nie pożar, to mogło to być osunięcie się skarpy po stronie wschodniej wznoszonego obiektu, gdzie przez ponad sto lat zagadką pozostawał brak muru zamykającego obwód budowli czworobocznej. Tymczasem ostatnie badania wykazały, że mur tam występuje, tyle że przetrwał znacznie niżej – ponad 1 m pod poziomem wyznaczonym przez warstwę zielonego glaukonitytu. Mur w tym miejscu, choć silnie zniszczony, zalega *in situ* i ma zachowane lica (Ryc. 15). Tak szczątkowy, w porównaniu z pozostałymi ścianami budowli, stan zachowania wskazywać może, że jego wyższe części runęły w dół skarpy wzgórza.

Odnotujmy kilka kolejnych przesłanek świadczących na korzyść tej hipotezy. Po wschodniej części modułu bramnego brak jest charakterystycznej warstwy zielonego glaukonitytu (j.s. 207), wyznaczającej poziom budowlany

Ryc. 16. Wykop 23: część bramna z widoczną uszkodzoną – zaznaczona białą linią – warstwą „posadzkową” zielonego piasku glaukonitowego (j.s. 207) (fot. A. Buko).

Fig. 16. Trench 23: the gate with visibly damaged layer of ‘flooring’, marked in white, consisting of green glauconite sand (stratigraphic unit 207).

fazy I (**Ryc. 16**). W miejscu tym widoczne jest natomiast wyraźne jej uszkodzenie biegnące na osi N-S, zatem podobnie jak w przypadku muru obwodowego. Obserwujemy też znaczące uszkodzenia konstrukcji wschodniej części modułu bramnego (**Ryc. 16**), który – w przeciwieństwie do jego odpowiednika po stronie zachodniej – zachowany jest w formie szczątkowej. Trudno też nie dostrzec odspojenia narożnikowego ciosu opoki kredowej w murze północnym, wyraźnie pochylonego w kierunku wschodnim, zatem tam, gdzie spadła (?) naziemna część muru obwodowego wschodniego (**Ryc. 15**). Obserwacje stratygraficzne wskazują też, że pierwotna krawędź wzgórza po stronie wschodniej Wysokiej Górki znajdowała się około 5 m bliżej osi kulminacji niż obecnie. W tym kontekście zwraca uwagę ukośny układ warstw w wykopie 23, w miejscu, gdzie dwa metry poniżej znajduje się opisywany mur. Oznacza to, że już na linii zdevastowanego muru wschodniego znajdowała się pierwotna krawędź wzgórza. Na uwagę zasługują też różnice w składzie zapraw w murze obwodowym i budowlach posadowionych w jego obrębie (por. GAZDA 2011).

Wszystko to zdaje się stanowić wyraziste świadectwo zdarzenia nagłego, które doprowadziło do przerwania i zaniechania budowy rezydencji w pierwotnie zaplanowanym kształcie. Jej materialnym świadectwem byłyby zatem

dwa elementy: mur obwodowy A1 i zalegająca wewnątrz jego obwodu warstwa zielonego glaukonitytu (**Ryc. 17**). Po tym co nastąpiło, najpewniej kontynuowano budowę, ale z innego poziomu, z innych surowców i w innej formie. Zmiana koncepcji dotyczyła planu zespołu rezydencjonalnego: odejścia od zamysłu budowli jednoczłonowej, na rzecz wieloczłonowej, ale przy wykorzystaniu przetrwałych niektórych elementów wcześniejszych konstrukcji. Dlatego ściana budowanego palatium (?) stała się w nowej rzeczywistości murem obwodowym zespołu wieloczłonowego. Ostatecznym efektem tych zdarzeń był zapewne kształt trójczłonowej budowli rezydencjonalnej fazy I w formie przedstawionej na **Ryc. 18**.

Z opisywanymi zmianami łączyć należy zapewne pojawienie się (w jakimś momencie budowy) obudowy skarpy południowej – co odnotowano w trakcie badań z 2001 r. (por. wyżej) oraz powstanie po stronie wschodniej (powyżej zniszczonego muru) wału drewniano-ziemnego (**Ryc. 8**; por. też DZIENKOWSKI, GOŁUB, PETRYK 2013).

Pomimo zarysowanej wyżej próby rozstrzygnięcia przedstawionych dylematów, pozostają wszakże wątpliwości. Jeżeli bowiem I etap konstrukcyjny wiązał się z budowlą jednoczłonową, nadal nie wiadomo, dlaczego w trakcie

badań nie natrafiono na jej podziały wewnętrzne. Można wprawdzie przyjąć, że znajdowały się one w innych aniżeli badane miejscach, bądź uległy całkowitemu zniszczeniu, choć wobec znacznej skali przebadania terenu wydaje się to mało prawdopodobne. Nie wiemy też, czy tak licznie znajdowane detale architektoniczne znajdowały się przed zawaleniem muru wschodniego już w wystroju domniemanej budowli, czy też był to materiał konstrukcyjny zgromadzony na placu budowy. Z kolei w przypadku przyjęcia tezy o wznoszeniu od początku budowli wieloczołowej nie wiemy, jaki był poziom użytkowy związany z tym projektem. Można co najwyżej domniemywać, że znajdował się on stosunkowo wysoko (powyżej warstwy destruktywnej?) i został zniwelowany w trakcie wielkich prac konstrukcyjnych prowadzonych na Wysokiej Górze w XIX w. Jeżeli tak było, to moduł bramny z tego okresu jest nieuchwytny za pomocą obserwacji archeologicznej.

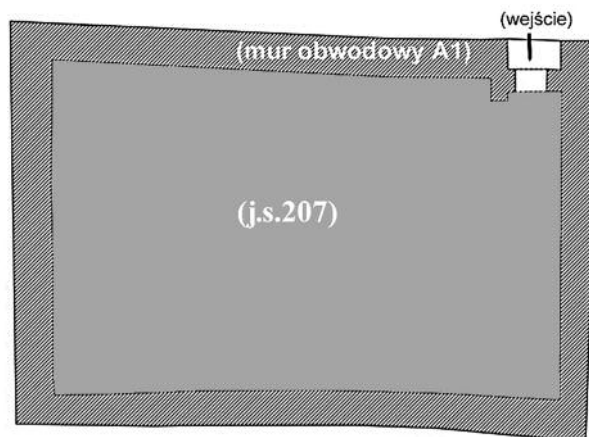
8. Wnioski

Nie rozstrzygniemy w tym miejscu, która z przedstawionych wyżej koncepcji dotyczących najstarszej fazy zabudowy rezydencjonalnej bliższa jest rzeczywistości. Zbyt wiele bowiem jest nadal punktów dyskusyjnych i pytań, na które archeologia nie przynosi jednoznacznych odpowiedzi. Dlatego każda z przedstawionych na stronach niniejszego artykułu koncepcji ma mocne i słabe punkty.

Nie ulega wątpliwości, że pierwotny plan rezydencji książęcej, której budowę zainicjowano zapewne u schyłku lat 30. XIII w., zatem wkrótce po przybyciu Daniela do Chełma (por. DĄBROWSKI 2012; ISAEVIĆ 1999), podlegał zmianom wskutek zaistnienia nagłych, nieprzewidzianych zdarzeń. Najbardziej brzemienne w skutki mogło być osunięcie się skarpy wschodniej, a wraz z nią – muru obwodowego wschodniego. Wydarzenie to było zapewne dramatycznym doświadczeniem, a jednocześnie wymusiło przerwę w realizacji inwestycji. Jej stan zaawansowania musiał być wówczas znaczący, skoro nie usunięto zalegających w obrębie murów destruktywnej, a jedynie je zniwelowano, podnosząc w ten sposób poziom użytkowy w obrębie muru o około 2 m.

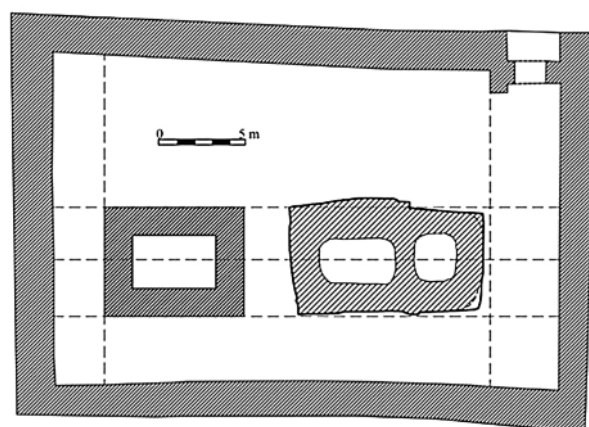
Na tak przygotowanym poziomie powstawały kolejne budowle. Niektóre z nich, z fazy I (A1, a w wariantcie II: również A i C), odpowiednio zmodyfikowane, stanowiły nadal element lokalnego krajobrazu. Nowym jego składnikiem stała się natomiast kamienna wieża (tzw. budowla B) wybudowana częściowo na murze obwodowym północnym fazy I (Ryc. 8).

Opisujące wyżej koncepcje nie znajdują wystarczającej dokumentacji w postaci zachowanych układów stratygraficznych warstw i towarzyszących im obiektów. Poziomy użytkownik budowli rezydencjonalnych zostały bowiem bezpowrotnie zniszczone w trakcie prac budowlanych i niwelacyjnych w wiekach XIX i XX. Być może więcej danych w przedmiotowych kwestiach dostarczyć mo-

Ryc. 17. Materialne świadectwa najstarszego etapu budowy fazy I znalezione *in situ* (rekonstrukcja): mur obwodowy i warstwa wyrównawcza pod posadzkę (?) z zielonego piasku glaukonitowego (j.s. 207) (oprac. A. Buko, na podstawie dokumentacji z badań).

Fig. 17. Material evidence of the oldest construction stage of phase I found *in situ* (reconstruction): the circumferential wall and a levelling layer under a flooring (?) of green glauconitic sand (stratigraphic unit 207).

Ryc. 18. Plan budowli zrealizowanych na Wysokiej Górze fazie I (rys. V. Petryk).

Fig. 18. Plan of buildings constructed on Wysoka Górka in phase I.

głyby badania północnej części wyniesienia, na której w roku 2013 stwierdzono obecność architektury monumentalnej z tego samego okresu. Na obecnym etapie badań nie da się wykluczyć, że to właśnie tutaj znajdowała się poszukiwana świątynia p.w. św. Jana Złotoustego. Być może tutaj, po pożarze z 1256 r., przeniesiono starszą świątynię, której relikty odsłoniłszy po stronie południowej kulminacji. Zgodnie z przekazem kroniki, król Daniel wybudował bowiem świątynię „jeszcze większą i bardziej wspaniałą” (por. DĄBROWSKI 2013: 29). Było to, jak się przyjmuje, połączenie tradycji kościoła rzymskiego i wschodniego, czytelne w opisie świątyni, jaki zamieszczono w kronice halicko-wołyńskiej (por. SMORĄG-ROŻYCKA 2001). W południowej części Wysokiej Górki nie mamy świadectw takiej

budowli, a ta wcześniejsza – jeżeli została poprawnie przez nas zidentyfikowana – była raczej budowlą skromnych rozmiarów. Również od strony surowcowej nie przedstawia się, w porównaniu z murem obwodowym, imponująco. Nasuwa się pytanie, czy nowo wybudowana świątynia musiała znajdować się dokładnie w tym samym miejscu? Do czasu lepszego rozpoznania tej partii kulminacji odpowiedź na to pytanie, podobnie jak rozstrzygnięcie kwestii

najstarszej fazy rezydencji książęcej na Górze Katedralnej w Chełmie, mogą być tylko częściowe.

Prof. dr hab. Andrzej Buko
Instytut Archeologii
Uniwersytet Warszawski
abuko@uw.edu.pl

Literatura

BUKO A.

- 2002 *Góra Katedralna w Chełmie jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*, „Światowit” IV (XLV)/B, 19–28.
- 2005 *Monumentalna zabudowa Góry Katedralnej w Chełmie we wczesnym średniowieczu*, „Archaeologia Historica Polona” 15/1, 69–83.
- 2013 (red.), *Zespół rezydencjonalno-sakralny na Górze Katedralnej w Chełmie w świetle wyników badań 2010–2013 (projekt N N527198138)* (maszynopis w Archiwum IAE PAN w Warszawie).

BUKO A., DZIEŃKOWSKI T., GOŁUB S.

- 2012 *Rezydencja książęca na „Wysokiej Górze” w Chełmie w świetle wyników badań archeologicznych z lat 2010–2012*, „Rocznik Chełmski” 16, 293–304.

BUKO A. I IN.

- 2014 A. Buko, R. Dobrowolski, T. Dzieńkowski, S. Gołub, V. Petryk, T. Rodzińska-Choraży, *A Palatium or Residential Complex? Recent Research into the Northern Part of Góra Katedralna (Wysoka Górka) in Chełm / Palatium czy zespół rezydencjonalny? Północna część Góry Katedralnej w Chełmie (Wysoka Górka) w świetle wyników najnowszych badań*, „Sprawozdania Archeologiczne” 66, 101–154.

DĄBROWSKI D.

- 2012 *Daniel Romanowicz. Król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna*, Kraków.
- 2013 *Źródła pisane do dziejów Góry Katedralnej w Chełmie*, (w:) A. BUKO 2013: 11–78.

DOBROWOLSKI R.

- 2013 *Wyniki badań środowiskowych*, (w:) A. BUKO 2013: 79–114.

DZIEŃKOWSKI T.

- 1998 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Górze Chełmskiej (stan. 1)*, „Archeologia Polski Środkowo-wschodniej” 3, 188–191.
- 2002 *Górka Chełmska we wczesnym średniowieczu*, (w:) E. Banasiewicz-Szykuła (red.), *Badania archeologiczne. O początkach i historii Chełma*, Lublin, 73–84.

DZIEŃKOWSKI T., GOŁUB S., PETRYK V.

- 2013 *Analiza stratygraficzna i opis obiektów nieruchomych*, (w:) A. BUKO 2013: 156–221.

GAZDA L.

- 2011 *Surowce, materiały i technologie XIII-wiecznego zespołu rezydencjonalno-sakralnego na Górze Katedralnej w Chełmie*, Lublin (maszynopis w Archiwum IAE PAN w Warszawie).

GURBA J., KUTYŁOWSKA I.

- 1970 *Sprawozdanie z badań wczesnośredniowiecznego grodziska w Chełmie Lubelskim*, „Sprawozdania Archeologiczne” 22, 231–241.

ISAEVIČ Ā.

- 1999 *Galicko-Volin'ska deržava*, L'viv.

KORALLOV F.

- 1912 *O naskopkah na Holmskoj sobornoj gorě (město kremlâ Danila Galickago) v 1912 godu*, Holmskij Narodnyj Kalendar na 1913 g., Holm, 168–169.

RAPPOPORT P.A.

1954 *Hol'm, „Sovetskaâ arheologîa”* 20, 313–323.

RODZIŃSKA-CHORAŹY T.

2013 *Relikty architektoniczne zespołu rezydencjonalnego na Wysokiej Górze w Chełmie* (w:) A. BUKO 2013: 222–266.

RUDNIK S.

1997 *Wyniki badań architektonicznych kościoła w Podgórzu, gm. Chełm*, (w:) S. Gołub (red.), *Najważniejsze odkrycia archeologiczno-architektoniczne Chełma i okolic. Materiały z sesji naukowej odbytej w Chełmie 1 XII 1995 r.*, Chełm, 39–52.

SMORAĞ-ROŹYCKA M.

2001 *L'architecture sacrale orthodoxe de Galicie-Vólhynie du XIIIe siècle: une synthèse des formes traditionnelles byzantines et romanes?*, (w:) G. Prinzing, M. Salamon, P. Stephenson (red.), *Byzantium and East Central Europe*, Byzantina et Slavica Cracoviensia III, Cracow, 181–192.

ZIN W., GRABSKI W.

1967 *Wyniki badań architektonicznych nad wczesnośredniowiecznym Chełmem*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Oddziału Polskiej Akademii Nauk Krakowie”, lipiec–grudzień (1966), 725–729.

ANDRZEJ BUKO

THE OLDEST PHASE OF THE DANIEL ROMANOVICH'S RESIDENCE ON THE CATHEDRAL HILL IN CHEŁM: QUESTIONS AND HYPOTHESES

For over a hundred years, the Cathedral Hill (*Góra Katedralna*) in Chełm has been an object of interest for archaeologists and historians of architecture. Here, in its northern part, on an elevation called 'Wysoka Górka' ('High Hillock') (**Fig. 1**), multi-layered monumental architecture complexes have been unearthed in recent years and identified as remains of King Daniel Romanovich's residence (cf. BUKO 2005; BUKO, DZIEŃKOWSKI, GOŁUB 2012; DZIEŃKOWSKI 1998). The original form of the structure, dated to the first half of the 13th c., remains a mystery. Was it, as suggested before (cf. RAPPOPORT 1954; ZIN, GRABSKI 1967; GURBA, KUTYŁOWSKA 1970), a simple one-part palatium or, as recent research suggests (cf. BUKO I IN. 2014), a redeveloped multi-part complex whose remains unearthed over a century ago may have been a circumferential wall enclosing other architectural structures within its boundaries?

The uncertainties were not resolved by past Russian research by P. Pokryshkin et al. (cf. RAPPOPORT 1954), nor by researchers from Kraków, led by W. Zin (cf. ZIN, GRABSKI 1967; GURBA, KUTYŁOWSKA 1970). In both cases a rectangular object measuring 22×38 m was documented as remains of a palatium (**Figs. 2, 3**). Then, during verification works in 2001 (cf. DZIEŃKOWSKI 2002: 78 f.; BUKO 2002) two visible phases (or construction stages) of the buildings were distinguished (**Figs. 4, 5**).

In 2010, a next stage of investigation was launched as a part of an interdisciplinary research project. Drawing from the past discoveries, the circumferential wall of the palatium was excavated. The wall was erected using glauconite stone slabs in the *opus emplectum* technique (cf. DZIEŃKOWSKI, GOŁUB, PETRYK 2013; RODZIŃSKA-CHORAŹY 2013). The same construction phase includes remains of a monumental gate with an entry reinforced with flat mortar-covered rocks (**Fig. 9**).

The oldest construction phase includes the level found within the circumferential wall. It is marked by a layer of green glauconite sand (j.s. [stratigraphic unit] 207), dispersed on a layer of crushed chalkstone. The level was identified in most of the explored trenches within the circumferential wall (**Figs. 9, 17**). Interestingly, this layer is almost perfectly horizontal and present within the majority of trenches situated inside the circumferential wall, with which the layer was connected. It is rather certain that, stratigraphically, it is younger than the wall, thus it originated after the wall was erected (**Figs. 9–11**). It has been established that the initially intended design of the residence was abandoned during its construction. This has been most probably caused by a landslide on the eastern slope which damaged the eastern wall of the structure (**Figs. 15, 16**). The construction must have been at an advanced stage at the time, as the destroyed remains inside

the wall had not been cleared, but instead the terrain was levelled, enlarging the available area inside the circumferential wall by ca. 2 m (**Fig. 11**).

The idea of how the residential complex was created is based on the assumption that, regardless of the aforementioned construction debacle, two structures (A and C1) were being raised inside the circumferential wall from the very beginning. In other words, instead of a simple palatium, a temple (building A) and a stone tower (building C) were constructed inside the wall (**Fig. 18**). During later development stages, new structures were erected on the ruins of the two. Some of them, dating back to phase I, were appropriately modified to remain a part of the local landscape. A new structure was another stone tower (building B) built during a later stage on the northern circumferential wall from phase I (cf. **Figs. 3, 8**).

It is too early to decide which of the views on the oldest stage of the residential complex presented in the article is closer to the truth, as there are still too many debatable points and questions which may not be unanimously answered by archaeology. Thus, each of the ideas presented in the article has its strengths and weaknesses.

Regardless of future research insights, it should be stated that the original plan of the princely residence, the construction of which was initiated in the late 1230s, very soon after Daniel Romanovich arrived at Chelm (cf. DĄBROWSKI 2012; ISAEVIČ 1999), was altered numerous times as a result of sudden and unexpected events. It is not inconceivable that future exploration of the northern part of the hill, examined insufficiently so far, could shed new light on the question.

Translated by Maciej Talaga